

5. Дополнительное образование детей: Учеб. Пособие для студ. высш. учеб. заведений [Текст] / Под ред. О.Е. Лебедева.— М.: Гуманит. Изд. центр ВЛАДОС, 2003.

6. Дополнительное образование детей как фактор развития региональной системы образования: коллективная монография [Текст] / под ред. А.В. Золотаревой, С.Л. Паладьева.— Ярославль: Изд-во ЯГПУ, 2009.

7. Золотарева А.В. Дополнительное образование детей: Теория и методика социально-педагогической деятельности [Текст].— Ярославль: Академия развития, 2004.

8. Золотарева А.В. Управление развитием учреждения дополнительного образования детей: Учебно-методическое пособие [Текст].— Ярославль: Изд-во ЯГПУ им. К.Д. Ушинского, 2010.

ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ У ПОЗАШКІЛЬНОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ

Пустовіт Г.П.,

доктор педагогічних наук, професор,
вчений секретар Відділення загальної
педагогіки та філософії освіти НАПН України, м. Київ
e-mail: h.hustovit@gmail.com

Анотація: У статті розкрито й охарактеризовано теоретичні засади формування у навчально-виховному процесі позашкільних навчальних закладів життєво важливих компетентностей дітей та учнівської молоді.

Ключові слова: позашкільна освіта та виховання, компетентності, навчально-виховний процес, особистість.

Аннотація: В статті дано характеристику теоретическим основам формування в учебно-воспитательном процессе внешкольных учебных заведений жизненно важных компетентностей детей и учащихся молодежи.

Ключевые слова: внешкольное образование и воспитание, компетентности, учебно-воспитательный процесс.

В умовах соціальних та економічних реформ, демократизації суспільства та гуманітаризації освіти значно підвищився попит дітей та їхніх батьків на додаткові освітні послуги, які загальноосвітня школа чи інші середні навчальні заклади задовольнити не в змозі. Розв'язання цієї важливої проблеми полягає у необхідності створення освітньо-виховного поля, відкритої для будь-якої дитини системи інтелектуального й духовно-морального розвитку, соціалізації. Саме така ідея є основою навчально-виховної діяльності позашкільних навчальних закладів, які сьогодні залишились практично єдиними

інститутами виховання зростаючої особистості за межами школи.

Важливим є те, що вітчизняна система позашкільної освіти та виховання базується нині на історично обумовлених традиціях виховання особистості, створених представниками різних спільнот України, суспільних та родинних цінностях, ідеях, поглядах, переконаннях, ідеалах і реалізується позашкільними навчальними закладами у позаурочний час, творчими дитячими і молодіжними організаціями й об'єднаннями за місцем проживання, у різних організаціях та установах.

У той же час, враховуючи соціально-економічні зміни, трансформацію су-

спільних відносин, їх вплив на процеси розвитку особистості, напрями її діяльності в соціокультурному і соціоприродному середовищі, є всі підстави для висновку, що провідним протиріччям процесу освіти і виховання сьогодні є протиріччя між всезростаючими і динамічними потребами суспільства та темпами, якістю і спрямованістю засвоєння підростаючим поколінням соціального досвіду, а отже і рівнем готовності молоді до «...виконання відповідних соціальних ролей у майбутньому дорослому житті» [1].

Саме наявність такого протиріччя детермінує пошук і обґрунтування концептуальних засад сучасної парадигми освітньо-виховної діяльності позашкільних навчальних закладів, загальнотеоретичною основою якої є актуалізація й розгляд з сучасних психолого-педагогічних позицій ряду підходів до побудови процесу навчання, виховання і соціалізації дитини, а саме:

— *особистісно орієнтованого* — сутність якого полягає у створенні «ситуації успіху» для дитини у всьому розмаїтті її життєдіяльності;

— *ціннісно-мотиваційного* — орієнтованого на формування системи загальнолюдських, вивірених часом і життям суспільства морально-духовних цінностей і важливих позитивних мотивацій досягнення вибудованої самою ж особистістю мети життєдіяльності у всій її багатомірності;

— *особистісно діяльнісного* — спрямованого на практичну як індивідуальну, так і соціально-значущу діяльність, що є основою творчого розвитку дитини, її духовного зростання як активного члена суспільства;

— *соціально адаптаційного* — що забезпечує адаптацію дитини до викликів та загроз сучасного суспільства завдяки виробленню умінь і навичок самоосвіти, самовизначення, реалізації індивідуальних здібностей та творчого потенціалу.

Ефективне застосування визначених і частково охарактеризованих за провідною ідеєю основних психолого-педаго-

гічних підходів у системі позашкільної освіти складає теоретичну основу багаторівневих процесів формування життєво важливих компетентностей зростаючої особистості. Слід наголосити, що розглядати певні сформовані компетентності дитини як «базові» (що заявлено в назві конференції), а інші як не «базові», сьогодні є не зовсім доречним. Оскільки процеси життєдіяльності зростаючої особистості мають надзвичайно широкий спектр як у географічних, так і часових вимірах; змінюються умови, змінюються ситуації, учасниками яких є самі учні, змінюються завдання які перед ними виникають, тому сформовані компетентності можуть виступати у ролі як провідних, так і другорядних, або ж взагалі не використовуватись саме в цій ситуації. Тому мова має йти не стільки про базові компетентності, скільки про сутнісні характеристики процесів, що забезпечують їх стійке формування. Тим більше, що процес формування компетентностей особистості є настільки індивідуальним, що стверджувати про певну їх базовість для всіх учнів немає сенсу.

У такому контексті необхідно зазначити, що застосування охарактеризованих вище підходів (а їх може бути і більше) у їх сукупності сприяє тому, що зростаюча особистість набуває важливих для неї життєво важливих знань, життєвого досвіду, духовно зростає, морально загартовується, і як результат, стає громадянином. Важливою умовою, що надає ефективності цим процесам, є гуманітаризація організаційно-педагогічних й методичних засад побудови та реалізації навчально-виховного змісту, визнання дитини як незаперечного центру освітньо-виховної системи, гуманізація процесів взаємодії педагога, учня, його батьків, громадськості, інших інститутів виховання дітей та учнівської молоді.

Підтвердження останнього знайшло своє відображення у Законі України «Про позашкільну освіту», Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті, Концепції позашкільної освіти і

виховання, Концепції громадянського виховання дітей та учнівської молоді в умовах розбудови українського суспільства, у змісті яких визначено, що метою навчально-виховної діяльності позашкільних навчальних закладів є виховання і розвиток творчого потенціалу та соціальної активності особистості, формування її системи гуманістичних цінностей, моральної вихованості, патріотизму. Це дає підстави стверджувати, що сучасному вихованню у порівнянні з освітою у позашкільних навчальних закладах має бути в повній мірі властива випереджувальна роль, виховання має ставати засобом відродження національної культури, припинення соціальної деградації, стимулом пробудження таких моральних якостей, як совість, патріотизм, людяність, почуття власної гідності, творча ініціатива, відповідальності за власні вчинки і дії. Це дає підстави стверджувати, що сучасному вихованню у порівнянні з освітою у позашкільних навчальних закладах має бути в повній мірі властива випереджувальна роль, виховання має ставати засобом відродження національної культури, припинення соціальної деградації, стимулом пробудження таких моральних якостей, як совість, патріотизм, людяність, почуття власної гідності, творча ініціатива, відповідальності за власні вчинки і дії [3, с. 6–10].

Ефективне досягнення зазначених вище цілей забезпечується своєрідністю навчально-виховної діяльності сучасних позашкільних навчальних закладів, яка проявляється, насамперед, у добровільному і цілеспрямованому використанні дитиною вільного від навчання у загальноосвітній школі часу для найповнішого розвитку своїх потенційних можливостей. Остання думка підкріплюється аналізом сучасної педагогічної практики, у межах якої проблема організації та використання дозвілля і підготовка дітей до його розумного й доцільного з педагогічної точки зору здійснення, стає дедалі актуальнішою. Тому, сьогодні ми маємо говорити про ще один аспект діяльності позашкільних навчальних закладів і розглядати його як од-

не з найважливіших завдань, що полягає у подоланні протиріччя між розумінням дітьми свого вільного часу, як відпочинку і діяльністю позашкільного навчального закладу як провідної організаційно-педагогічної структури — загальнодержавного інституту соціального виховання зростаючої особистості. Отже, актуальність модернізації змісту позашкільної освіти посилюється тим, що ця система визначально орієнтована на вільний вибір особистістю змісту, видів і форм діяльності, формування її особистих уявлень про соціокультурне і соціоприродне середовище, розвиток пізнавальної мотивації і творчих якостей як важливих складових її життєвої компетентності. Позашкільна освіта сьогодні має розглядатись як така, що виявляє найближчі перспективи розвитку особистості в різних соціальних й освітньо-виховних інститутах, де позашкільні навчальні заклади мають стати центрами мотиваційного розвитку особистості, її самореалізації і професійного самовизначення [4].

Враховуючи останнє, навчально-виховний процес у позашкільних навчальних закладах має організовуватися з обов'язковим врахуванням умов особливої соціальної сфери вільного часу дитини, що дасть змогу ефективніше вирішувати поставлені перед цими навчальними закладами завдання освіти і виховання підростаючої особистості. Тим самим актуалізується проблема визначення місця і ролі позашкільної освіти і виховання у сучасній національній освітній системі, у межах якої позашкільні навчальні заклади разом з загальноосвітніми школами, професійними та вищими навчальними закладами — мають складати в регіонах України різнорівневу і водночас цілісну освітньо-виховну систему, яка індивідуалізує інтелектуальний, духовний і фізичний розвиток дитини в межах єдиного соціокультурного простору держави [7, с. 7–9].

Отже практичним навичкам з вивчення соціокультурного і соціоприродного середовища, тобто навичкам прийняття доцільних рішень щодо власних вчинків,

поведінки і діяльності у найближчому для дитини соціумі ми відводимо одне з центральних місць у змісті позашкільної освіти і виховання і розглядаємо їх як кінцевий етап в інтелектуальному й духовному збагаченні та фізичному розвитку особистості. Однак, не менш актуальним в реалізації практичних навичок учнів, за висновком Б. Бейера, Р. Чарльтона (США), є формування комунікативних умінь, тобто умінь працювати в колективі, «... що особливо важливо в наші дні, коли люди повинні об'єднуватися для досягнення суспільно значущих цілей у поступальному розвитку суспільства» [8].

За таких підходів зміст позашкільної освіти і виховання учнів ми розглядаємо як педагогічне втілення не лише особистісних освітніх потреб, інтересів і мотивів учнів та їхніх батьків, але й як модель соціального замовлення, як вимоги суспільства, в яких концентруються світові тенденції розвитку і становлення особистості з високим рівнем знань, сформованих інтелектуальних умінь та практичних навичок. Тобто, тих компетентностей, котрі мають забезпечити дитині комфортне входження в найближчий соціум і разом з тим сприяти її розвитку у майбутньому.

У відповідності з цим соціальним замовленням позашкільний навчальний заклад розглядається нами як такий, що має забезпечити не лише оволодіння учнями глибокими та міцними інтелектуальними знаннями, але й сформувати та розвинути практичні уміння та навички самостійно їх поповнювати і, головне, творчо їх застосовувати на практиці, формувати науковий світогляд, високі духовні і моральні якості та навички морально доцільної поведінки в соціокультурному і соціоприродному середовищі, сприяти професійній орієнтації та самореалізації у сучасному складному багатогранному житті [5].

Для розуміння важливості вирішення означених вище проблем, слід наголосити на тому, що сучасна навчаль-

но-виховна діяльність позашкільних навчальних закладів за своєю сутністю переважно побудована за схемою: «навчальне завдання — усвідомлення, сприймання, запам'ятовування — навчально-пізнавальна та практична творча діяльність». Якщо перших два блоки цієї схеми переважно реалізуються повністю у навчально-виховному процесі, то, на жаль, останній, а саме практична творча діяльність (як індивідуальна, так і колективна) не завжди розглядається педагогами як кінцевий результат і як реальна, а головне досить ефективна форма не лише закріплення здобутих учнями знань, формування умінь творчо реалізувати їх на практиці, але як форма соціального становлення особистості — громадянина, патріота й Людини. Тобто цей етап, за нашим висновком, має бути спрямований на включення особистості учня (за умови врахування його інтересів, запитів, системи мотивів й індивідуальних можливостей) в соціально значущу як індивідуальну, так і колективну діяльність, де ефективно відбуваються процеси засвоєння моральних норм і соціального досвіду громади, членами якої вони є. Однак, навіть за такого підходу важливим є перегляд ставлення педагогів позашкільного навчального закладу не стільки, хоча це надзвичайно важливо, до «...методів освіти і виховання як засобів подолання негативних тенденцій у розвитку особистості чи засобів перевиховання, а як до формування її позитивних якостей у їх цілісності і гармонії» [2].

У цьому контексті необхідним є чітке визначення сутнісних характеристик *діяльності педагога* (спеціаліста) позашкільного навчального закладу, яка за нашим трактування розглядається, насамперед, як процес підтримки, координації, корекції і в деяких випадках спрямування вчинків, дій та діяльності особистості, удосконалення її інтелектуальних, духовних та фізичних можливостей. Така особливість навчально-виховного процесу позашкільного

навчального закладу визначає специфіку діяльності педагога, у складі якої можливо визначити компоненти: *соціально-педагогічний* (розкриває сутність проблем взаємодії у психолого-педагогічних системах: «дитина-дитина», «дитина-дорослий» «дитина-педагог», «дитина-педагог-батьки-громада» та наслідки цієї взаємодії як морально-соціальну категорію); *психолого-педагогічний* (характеризує побудову змісту позашкільної освіти і виховання та підходи й засади їх реалізації); *спеціально-науковий* (сприяє усвідомленню учнями сутності життєво важливих проблем і шляхів їх вирішення на локальному, регіональному та глобальному рівнях); *діяльнісно-процесуальний* (характеризує змістове наповнення, напрями, обсяги, інтенсивність та алгоритм навчально-пізнавальної та творчої діяльності особистості); *предметно-операційний* (сприяє усвідомленню учнями взаємозв'язків і взаємозалежностей у системах: «людина-людина», «людина-суспільство», «природа-людина-суспільство», визначає обсяги і спрямування навчально-виховної діяльності педагога, а також навчально-пізнавальної, пошукової, дослідницької і конструкторської діяльності та конкретної суспільно корисної, масової чи природоохоронної роботи учнів) [6].

Таким чином, педагог позашкільного навчального закладу розглядається нами, насамперед, як суб'єкт педагогічної підтримки розвитку і становлення особистості. Щоб точніше зрозуміти специфічні особливості діяльності педагога позашкільного навчального закладу, необхідно ґрунтовно розглянути сам процес педагогічної підтримки дітей. Оскільки ми трактуємо позашкільну освіту й виховання як взаємодію процесів соціалізації і індивідуалізації на шляху становлення підростаючої особистості, тобто в єдності навчально-виховних впливів на неї, то саме педагог і має виконувати роль супроводження дитини по шляху пізнання нею дійсності. Водночас, не бути поводирем, а стати її старшим товаришем, її

ідеалом, тією людиною, з великої літери, на яку можна спертись, яка прийде на допомогу, порадить і не залишить у біді.

Відтак, процес здобуття позашкільної освіти передбачає засвоєння дитиною системних знань про світ та способи його пізнання, правові норми, норми спілкування, прийняті у суспільстві цінності, тобто те, що дає змогу людині жити і ефективно працювати як і кожен з членів цього суспільства. За цих умов здобуття освіти стає справжнім процесом соціалізації дитини, коли різними логічно вибудованими формами, методами та засобами «...створюється інтелектуальне й духовно-моральне поле ефективного засвоєння дитиною соціально визнаного, належного всім членам громади морального досвіду, що забезпечує комфортні умови входження зростаючої особистості у загальний для всіх життєвий простір» [9, с. 21–22].

У статті здійснено характеристику сутності основних теоретичних засад формування життєво важливих компетентностей дітей та учнівської молоді у позашкільних навчальних закладах. Актуальним залишається розгляд проблем науково-методичного й психолого-педагогічного супроводу важливих навчально-виховних впливів на зростаючу особистість у системі позашкільної освіти й виховання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І.Д. Виховання особистості: у 2 кн. Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади: Наукове видання. / І.Д. Бех.— К.: Либідь, 2003.— 280 с.
2. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання. / І.Д. Бех.— К.: ІЗМН, 1998.— 204 с.
3. Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні /Освіта України.— 2004.— № 94.— С. 6 — 10.
4. Пустовіт Г.П. Позашкільна освіта і виховання: теоретико-дидактичний аспект: Монографія. / Г.П. Пустовіт. Книга 1. Видання друге доп. І випр.— Видав-

ництво МДУ ім. В.О. Сухомлинського. 2010.— 379 с.

5. Пустовіт Г.П. Екологічне виховання учнів 5 — 9 класів у позашкільних навчальних закладах: Навчально-методичний посібник. / Г.П. Пустовіт.— Кіровоград, Поліграфічно-видавничий центр ТОВ «Імекс ЛТД», 2003.— 146 с.

6. Пустовіт Г.П. Екологічна освіта учнів 1 — 9 класів у позашкільних навчальних закладах: Монографія. / Г.П. Пустовіт.— К — Луганськ: Альма-матер, 2004.— 540 с. Монографія.— К — Луганськ: Альма-матер, 2004.— 540 с.

7. Пустовіт Г.П. Позашкільна освіта і виховання в контексті трансформацій-

них процесів у суспільстві / Г.П. Пустовіт // Позашкільна освіта і виховання.— 2006.— № 1.— С. 6 — 14.

8. Пустовіт Г.П. Позашкільні навчальні заклади — погляд у майбутнє / Г.П. Пустовіт // Нова педагогічна думка: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції [«Формування соціальної компетентності вихованців позашкільних навчальних закладів»], (Рівне, 9—10 червня 2011).— Рівне, 2011.— №3.— С. 17—19.

9. Коваль М.Б. Основы внешкольного образования. /М.Б. Коваль — Оренбург.: Изд. ОГУ.— 1993.— С. 21—22.